EMERSON:

NAPOLEON

ILI

ČOVJEK OD DJELA

ESSAY

S PREDGOVOROM A. G. MATOŠA

CIJENA 50 FIL.

NARODNA KNJIŽNICA SVEZAK 6.

10613

I. KOLO. Zagreb, 15. svibnja 1918.

NARODNA KNJIŽNICA

Izdaje i uređuje Milivoj B. Janković.

Cijena pojedinom svesku **50 fil. Godišnja pretplata (24 sveska) K 10·—, poštom K 11·—.**

Adresa: „Narodna knjižnica“ Zagreb, Vojnička ulica 13.

Svrha je ove biblioteke, čija se je potreba već davno osjećala, da u jeftinim i solidnim izdanjima pruži sve ono, što je ikada koji narod dao u književnosti i nauci snažno i značajno i što prema tome čini temelje naše današnje književne kulture. Zato će donositi **najbolja** djela domaće i svjetske beletristične kano i znanstvene literature **sviju pravaca i vjekova.** Time misli uredništvo „Narodne knjižnice“ unaprediti i opću obrazovanost naših ljudi, kojima nedostaje baš jedno svestrano i skladno poznavanje svjetske književnosti. Tako će već prve godine izaći najbolja djela **Ive Vojnovića, S. S. Kranjčevića, Branka Radičevića, Ljermontova, Shakespeare-a, Waltera Scotta, Turgenjeva, Tolstoja, Viktora Huga, Anatola France-a, pa H. Taine-a, Le Bona, Emersona i Seignobosa.**

Dosad izašlo: **Ivo Vojnović: Dubrovačka trilogija.** Cijena **K 2·50,** elegantno vezano **K 3·70.** **Emerson: Napoleon.** S predgovorom **A. G. Matoša. 50 filira.**

U štampi: **A. Frans: Zločin Silvestra Bonara. — Ljermontov: Junak našega doba. — S. S. Kranjčević: Izabrane pjesme. — Le Bon: Psihologija revolucijâ.**

NARODNA KNJIŽNICA.

TEČAJ I. 1. SVIBNJA 1918. SVEZAK 6.

EMERSON.

Pišući o mudracu, kojega 1903. proslavi, slaveći stogodišnjicu njegova rodjenja, Sjeverna Amerika sa cijelim svijetom, ne javljam se post festum, jer pisati o ovakim umovima nije nikada rano ni kasno. Genij je uvijek aktuelan i svagdje — pa i u Hrvatskoj. Ako se kod nas nisu, kao u ostaloj Evropi, lane svestrano komentirali dogodjaji kao smrt Mommsena i Spencera, pa jubilej Björnsona i Belgijanca Lemonniera, dokazuje i opet, da Istok ne počinje na Zapadu ili u Beogradu. Dok naša elita živi duhom u Italiji, u Americi, Franceskoj ili u klasičnom Rimu, dotle naša publika pomaže propast jednog Vienca, potsjećajući na voćku, crvljivu i gnjilu prije zrelosti.

U artističnoj Franceskoj bijaše moda prezirati »amerikanizme«, najviše zbog Baudelaireova pisanja, onda opravdanijeg. Dobri Parižani se ne sjetiše, da nesrećni Poë nema ništa specifičko amerikansko i da se ista tragična sudbina desila, usred Pariza, mnogim važnim modernim Francezima. Emerson je jamačno jedan od najsimpatičnijih amerikanizama. Njegovi spisi imaju zdravlje Franklina i humoristični, jaki optimizam Barnuma. Nešto slobodno, nevezano, odista amerikansko ima taj pisac. I Renan, nalikujući mu toliko sudbinom i bonhomme-skim temperamentom, i nježni, skeptični Renan se čini prema tome Amerikancu profesor, penzionirani, ferijski profesor. Emerson ima nešto sokratsko, klasično, bliži je životu od ostalih i zato je tako razumio svog Montaignea. Nijedan mudrac XIX.

vijeka nije od njega »menschlicher, allzu menschlicher«. Ovaki pisci nas ne ljute da smo ljudi. Oni nas uče gledati i osjećati sve simtetički: kao jedan jedini i harmonijski život. Lokomotiva ima isto simbolsko značenje kao cvijet, kao historijski spomenik ili dobar sonet, jer nas svaka njena stanica sve više približuje idealu, poeziji. Jer nije samo čovjek stvoren na podobu božju. Duhovi kao Emerson gledaju i osjećaju ,poput Bude ili sv. Franje Asiškoga, bo-žanstvo u svemu i zato su tako utješljivi, harmonijski, pjesnički. »An das Göttliche glauben die allein, die es selber sind« (Hölderlin).

Život Emersonov je, kao biografija većine mudraca, vrlo jednostavan. Taj pastorski potomak se u mladosti tako nakuburio, da mu je zdravlje za uvijek ostalo uzdrmamo. Bijaše kratko vrijeme profesor, onda svećenik. 1832. izadje, kao docnije Renan, iz svećeničkog stališa i ode u Europu, gdje se sastaje sa najsrodnijim duhom, sa Carlyleom. Taj ljubitelj tišine i heroizma življaše onda u Craigneputtocku, medju gorama grofije Dumfries, ne progovarajući ni riječi po mjesec dana. Draga njegova žena Jane Weilsch priča, da je taj filozofski salaš bio tako tih i samotan, da se čulo, kako daleko — daleko ovce grizu travu... Vrativši se 1834. Emerson u domovinu, naseli se u gradiću Concordu (Messachusetts), gdje istodobno življaše filozof Thoreau, pripovijedač Hathorne i Lujza Alcott. Tu napiše Priroda i Pokušaje, djela goetheovske univerzalnosti, salustijskog stila, platonskog idealizma i onog lijepog zdravog razuma, engleske baštine. Seosko zatišje je dalo tim djelima onu divnu, rosnu, sjenatu, horacijsku svježinu, koju ubija velegrad kod tolikih, naročito franceskih pisaca. »Na selu učimo ljubiti i služiti čovječanstvo. U gradovima učimo tek mrziti ga« (Rousseau).

Emerson negdje kaže, da prava veličina nije toliko u originalnosti, koliko u univerzalnosti duha. Ako to ne vrijedi za stvaraoce, za pjesnike, vrijedi za mudrace. Emersona ćemo uzaman gurati u ma koju filosofsku školu. On je po-

malo retor i eklektik. Nije stvorio, poput Nijemaca, novog sistema, ali nova, originalna je baš ta nesistematska, široka njegova univerzalnost, najviši idealizam spojen sa najslobodnijom skepsom i sa najdubljim moralnim i religioznim potrebama. »Ja sam rodjen pjesnik, — bez sumnje nižeg roda, ali pjesnik. To je moja narav i moja zadaća. Moja je pjesma vrlo hrapava, budite uvjereni, i očituje se većim dijelom u prozi. Pa ipak, ja sam pjesnik time, da pronalazim i ljubim harmonije u duši i u materiji, i naročito srodnosti izmedju ovih i onih«. Emerson je, prema tome, panteist. »Što više upoznajemo prirodne pojave, to potpunije poznajemo biće božje« (Spinoza). To je razlog, te Emerson, poput svog prethodnika Spinoze, nije imao razloga ostati u krilu posebnog vjeroispovijedanja. Religiozni fenomeni su mu baš takovi kao prirodni. Čovjek, koji je osjetio trag božji u tamjanu, što se diže iz svijeta i cvijeta, nije trebao posebne objave. Emerson je izvrstan primjer, kako se protestantizam pretvara u slobodnu misao. »Svak ko želi biti čovjek, mora svakako biti nonkonformist«. Emerson je slutio sa Goetheom Darwinove misli o postanku vrsta.

Njegov se amerikanizam vidi najviše u divnoj praktičnosti. Usporedite ga samo sa njemačkim filozofima, dubljim doduše i originalnijim, ali nekorisnim, jer izgubiše, tako reći, zemlju pod profesorskim nogama. Ne mogu se zamisliti suprotniji duhovi od Emersona i Hegela. Zato i jeste konkordski mudrac program mlade Amerike, visoki stup, što vodi puritanske potomke preko pustinje uskog vjerskog sektarstva i materijalističnog industrijalizma. »Svako zlo, koje nas ne uništava, naš je dobrotvor«. Emerson je odgojitelj i vodja, a amerikanskoj narodnoj Ligi Nezavisnih radnika su geslom ovi njegovi stihovi: »Čemu plug ili jedro, čemu zemlja ili život, ako nema slobode?« Amerikanska pedagogija je već realizovala mnoge njegove misli. U velike je zagovarao fizičku kulturu, sportove, gimnastiku. Naš pusti enciklopedijski i klasički školski si-

stem bez sumnje ga ne bi oduševljavao, jer taj pristalica »eklektivnog sistema« govoraše: »Vi treba da odaberete vaš posao. Treba da uzmete što vaš mozag može primiti. Bacite sve ostalo!« Jer »samo koncentrovanjem može mladić uspjeti i stvoriti nešto svojim znanjem«.

Swedenborg, jedan od učitelja tog amerikanskog proroka, veli, da je nebo vrlo velik čovjek. Emerson drži, da je svrha zemlje heroj, junak djela ili misli. On je individualista, ali se razlikuje od svog konservativnijeg blizanca Carlylea demokratskom tendencijom. Njegov individualizam nije aristokratski. »Društvo nikada ne će moći napredovati, nego će biti prisiljeno uvijek bankrotirati, dok svak ne bude radio ono, za što je stvoren«. »Sav interes historije leži u sudbini sirotinje«. Ideal društva bila bi dakle slobodna konkurencija sa što pravednijim pogodbama, »šansama« natjecatelja i obrazovanje mase. »Mi ćemo jednog dana naučiti, da zamijenimo politiku odgojem«. Kao kasnije Ruskin i Tolstoj, Emerson smatraše nepotpunim ljudima — cijelu modernu inteligenciju! — one, koji ne znaju zanata ni ekonomijske struke. Macaulay reče, da jutro zemlje u Midlessexu vrijedi više od kneževine u Utopiji. Emerson traži za ponižene i uvrijedjene i parče zemlje i parče ideala, kruh i knjigu, jer čovjek gladan, prazna trbuha i prazne glave, obično je rdjaviji od sita. Korisni zanati treba da služe ljepoti i razlika izmedju rukotvoraca i umjetnika treba da se umanji. Industrija treba da je što estetičnija. »Mi smo okruženi ljepotom, ali naše oči ne vide dosta oštro«. »Svak, ko živi samo za korist, je prosjak«.

»Ja za svoj dio izjavljujem, da svijet nije mašina« — reče moćni Carlyle. Emerson bi mogao odgovoriti, da je svijet duhovita mašina, da je i ovaj vidljivi, kao Swedenborgov rajski cvijet — čovjek, veliki čovjek. Jer ljudski je duh kao lijepi Narcis, koji je u materijalnom ogledalu vidio tek sebe. No Emerson se nije u čovjeka u zrcalu prirode zaljubio, jer je znao, da je naš život tek predgovor na sedampečatnoj knjizi tajne i vječnosti. »Ljudski život je dugačak tek kao sedamdeset salata, rasle one brzo ili sporo.«

Svijet možnosti, svijet hipoteze, dakle svijet poetičan, to je ideal kulture, to je uzor ljudske budućnosti i evolucije i taj himerski, fantastičan svijet je baš tako bolji i realniji od našega, kao naš što bi se činio snom i nevjericom uskrsnulom Aristotelu. Zato je Emerson postao pjesnik, posmatrajući prirodu duha i duh prirode. »Priroda je ogromna lira, pjesnik je božansko gudalo« — reče V. Hugo. To se isto može reći i za mudraca i za učenjaka. Duh pjesnički i duh naučni ima isti cilj: da otkriva harmoniju. Budimo zahvalni Emersonu, da nas je poučio, da je suština prave mudrosti jezgra prave poezije i umjetnosti. On je od onih rijetkih, te ne dobi vrtoglavicu, stupajući izmedju problema moralnog i fizičkog, izmedju duha i materije, izmedju ideala i realnosti. Tvornice mu pružahu istu pouku kao Shakespeare. Mistik Swedenborg mu se čini tako koristan kao Napoleon. Život oko njega činio mu se divan i zanimljiv kao Homerov ili Danteov. Zato je on od onih rijetkih, koji napisaše knjigu o životu.

Mjesto mu je medju modernim humanistima, medju Goetheom, Carlyleom, Renanom i Nietzscheom. Taj pastir duha je imao najuzvišeniju vjeru: vjerovaše u čovjeka. Moderna Amerika dijeli to prometejsko vjerovanje, pružajući zapanjenom Starom Svijetu ovake ljude, kaki je na primjer Carnegie, radnik pa milijardaš, što u starosti rasipa stečene milijune za pučku prosvjetu, držeći na školskom sveučilištu omladini malo drukčiju besjedu od veleučenog torokanja zagrebačkih birokratskih rektora. Da, ali taj djida Carnegie nije učio školu štreberstva, fraza, »biflanja«, sofizma i reakcije, nego Emersonovu školu rada, iskustva i slobode. Emerson je pjesnik slobode i filozof slobode. Zato treba da što jače prione uz svako hrvatsko srce.

Od svih pisaca najkorisniji su nam pisci slobode, jer ta se riječ, zlatna i sveta, ne nalazi u hrvatskim čitankama, u našim zakonicima i molitvenicima, premda je Emersonova velika srećna i silna domovina bila šuma i močvara, puna divljaka i bijelih razbojnika i fanatika, kada naš skladni gospar Gjivo pjevaše besmrtnu pjesmu slobodnoj našoj Dubravi.

A. G. Matoš.

NAPOLEON ILI ČOVJEK OD DJELA.

Izmedju ljudi, koji se istakoše u 19. vijeku, daleko je najglasovitiji i najmoćniji Bonaparte. Ovo svoje prvenstvo duguje on energiji, kojom je znao dovesti do izraza misli, čuvstva i sklonosti svih djelotvornih i obrazovanih ljudi. Po jednoj teoriji Swedenborgovoj svaki je organizam složen od mnoštva sasvim jednakih čestica, ili drugim riječima, svaka cjelina složena je od mnogo sličnih joj dijelova. Tako su n. pr. pluća složena od bezbroja sitnih pluća, jetra iz bezbroja sitnih jetara, bubrezi od samih sićušnih bubrega i t. d. Ovu teoriju možemo primijeniti i na naš slučaj. Kad se u povjesti pojavi čovjek, u koga je sposobnosti da k sebi privuče snage i sklonosti bezbrojnih ljudskih masa, kad nadalje Napoleon znači Francusku, pače Evropu, tad ima to svoj razlog u tom, što su narodi, kojima on upravlja, opet složeni od samih malih Napoleona.

U našem modernom društvu postoji neprestani antagonizam izmedju konzervativnih i demokratskih klasa, izmedju onih, koji već jesu u luci sreće, te izmedju mladih i neimućnih, koji istom idu za srećom; izmedju interesâ naslaganog već rada — a to je rad ljudi, koji već leže u grobu i kojih je djelovanje već pretvoreno u kapitalije ili u posjed ili u kuće, te ih zaposjedoše lijeni kapitalisti — te izmedju interesâ aktivnog još rada, koji istom moraju privrijediti posjed i imutak. Prva je klasa bojažljiva, sebična, protivnica svakoj slobodi i novotariji, a smrt joj neprestano otima članove iz njezinih redova. Druga je klasa isto sebična, prilagodljiva, smiona, samopouzdana i brojem vazda pretječe prvu, jer svakog sata puni svoje redove novim porodima. Ona drži otvorene sve ulaze k najvišim ciljevima,

pače nastoji, da te ulaze još umnoža. Ovo je klasa poslovnih ljudi, te borave po Americi, u Engleskoj, u Francuskoj i po ostaloj Evropi, klasa radinih i sposobnih. Napoleon je njihov predstavnik. Naravni nagon svih djelatnih, čestitih, sposobnih ljudi srednjeg staleža čitavoga svijeta priznao je Napoleona utjelovljenim demokratom. On je imao sve njihove krjeposti i sve mane, njihove duševne sposobnosti i sklonosti. Ovaj je pravac naskroz materijalan i ide samo za spoljašnjim uspjehom. Njihovi zastupnici imadu izobilje najrazličitijih sredstava, kad treba postići ovaj cilj. Poznavajući sve mehanične sile, visoko obrazovani, s velikim i opsežnim znanjem podredjuju sve svoje umne i duševne sile težnji za materijalnim uspjehom. Cilj njihovog cilja jest obogatiti se. »Bog je«, kako veli koran, »svakom narodu dao proroka u njegovom rodjenom jeziku«. Pariz, London, New-York, ove metropole trgovine, novčanog prometa i materijalne moći imale su pravo zatražiti proroka po svom ćefu — a zato bijaše odabran i u svijet poslan Bonaparte.

Svaki od onih hiljada i hiljada, koji čitaju anegdote, memoare ili životopise Napoleonove, uživa u tom štivu, jer je to ujedno i njegov vlastiti životopis, što ga čita. Napoleon je jedan skroz i naskroz moderan čovjek, čiji je način mišljenja i osjećanja, kako nam se prikazuje na najvišim vršcima negove karijere, u svakom pogledu srodan duhu i nazorima moderne žurnalistike. On nije ni svetac ni kapucin, kako sam veli, ali nije ni heroj u uzvišenom smislu ove riječi. Čovjek s ulice vidi u njemu sve sposobnosti i sile, koje ima i sam. On u njemu, kao i u sebi, vidi rodjenog gradjanina, koji je svojim izvanrednim zaslugama stekao takvo vladarsko mjesto, te može da udovolji svim nagnućima, koja u sebi osjeća i običan čovjek, no koja ovaj mora skrivati i pritajivati. Onaj svesilni čovjek imao je sve: ugodno društvo, dobro štivo, mogućnost brzo putovati, bogato se odijevati, fino jesti, mnogobrojnu služinčad, lični ugled, moć provadjati svoje ideje i svim osobama svoje okoline iskazivati dobročinstva, profinjene užitke slikarstva, kiparstva, glazbe, arhitekture i finih društvenih običaja, jednom riječi: sve, što ljudsko srce može da zaželi.

Čovjek, kakav bijaše Napoleon, koji je u tako visokoj mjeri imao sposobnost, da način svog osjećanja prilagodi masama, što ga okružuju, nema samo reprezentativnu važnost, nego on ujedno uzima za sebe misli svih ostalih, pa ih samovoljno upotrebljava. I Mirabeau je takodjer prisvojio svaku dobru misao i svaku zgodnu riječ, izuštenu u Francuskoj. Dumont nam pripovijeda, da je jednom sa tribine konventa slušao jedan govor Mirabeauov. Pomisli, da tome govoru doda zaključni govor, što ga i odmah olovkom na papiru napiše i pokaže lordu Elginu, koji je sjedio do njega. Ovome se govor svidi i Dumont ga još iste večeri pokaže Mirabeauu. Mirabeaua taj govor zadivi i on izjavi, da će ga utjeloviti govoru, što će ga izgovoriti sjutradan. »To je nemoguće«, reče Dumont, »jer sam ga nažalost pokazao već lordu Elginu«. Mirabeau odvrati: »Pa da ste ga i pokazali lordu Elginu i još pedesetorici drugih osoba, ja ću ga ipak sjutra izreći«. I on je to uradio i postigao velik uspjeh. Mirabeau je naime uza svoju prevlasnu ličnost osjećao, da on sve stvari, kojima istom njegova nazočnost podaje život i značenje, isto tako može nazvati svojima, kao da ih je sam smislio, i da im istom njegov pristup podaje važnost i moć. Još nevezaniji i još veće upojne snage bijaše Mirabeauov nasljednik Napoleon, koji je imao steći ne samo popularitet Mirabeauov, nego još i ugled, što je sizao daleko preko granica Francuske. Čovjek kao Napoleon jedva može izustiti kakvu riječ ili mnijenje, koje ne bi pripadalo javnosti. On tako izvanredno umije prihvaćati, a u isti je mah na tako visokom mjestu, te nužno mora postati središtem čitave svoje savremene inteligencije, oštroumnosti i moći. On je onaj, koji dobija bitke, izdaje zakonik, novi sistem mjera i utega, on je, koji prelazi Alpe i gradi ceste. Izvještavaju ga svi najugledniji mjernici, učenjaci, statističari, a ovo se ujedno jednakim načinom zbiva i na svim ostalim područjima. On je tada onaj, koji odabire najbolje

mjere, te ih snabdijeva biljegom svojega duha. Ali isto to se ponavlja u svim njegovim rečenicama. S toga vrijedi da svaku rečenicu Napoleonovu, svaki redak u njegovim spisima pročitamo, jer se u njima odrazuju raspoloženje i osjećaji čitave Francuske.

Bonaparte bijaše boštvo masa, jer je u premoćnoj mjeri usvojio sve njihove sposobnosti i sile. Osjećamo neku zadovoljštinu, kad smijemo da zavirimo u najtajnije dubine politike, jer tako možemo da proniknemo u svekoliko licemjerje i umjeće pretvaranja. Bonaparte je zajedno s onom velikom klasom, koju je reprezentirao, težio za slavom i za moću, no on je još naročito pri tom postupao bez obzira na sredstva i putove. Sve osjećaje, koji gdjekojeg častohlepca možda susprežu na njegovu putu, on je uklonio, jer je mislio, da je sentimentalnost stvar žena i djece. Fontanes je izrekao Napoleonove vlastite misli, kad ga je godine 1804. obzirom na senat oslovio ovako: »Sire, želja za usavršivanjem jest najveća bolest ljudskoga duha«. Izjave, kao što su: »Pobornici slobode i napretka jesu lude. Necker je luda, Lafayette je luda«, bijahu mu vazda na ustima.

Jedna vrlo poznata talijanska rečenica veli: »Hoćeš li imati uspjeha, ne smiješ biti odviše dobar«. U nekom je smislu dakako korisno odreći se svih osjećaja pobožnosti, zahvalnosti i plemenitosti, jer tad ono, što je dosele bilo nepremostiva ograda, postaje za naše ciljeve zgodno sredstvo za borbu, kao što i rijeka, koja nam je zapreka, dok teče, a kad se zamrzne, postane glatka i udobna cesta. Napoleon se jednom za vazda bijaše odrekao svake sentimentalnosti i htio se unapredjivati isključivo radom svojih ruku i svoje glave. Na njem nema ništa čudesna i ništa tajanstvena. On je radnik, koji radi bakrom, željezom i drvom, na njivi, on gradi ceste, zgrade, trguje zlatom, zapovijeda vojskom i u svemu tome vješt je i iskusan meštar. On nikada nije slab ni hvastav ,nego radi krepko, točnošću kakva odvjetnika prirode. On još nije izgubio svoj naravni osjećaj i sav sklad sa stvarima prirode. Ljudi mu se uklanjaju kao

kakvom prirodnom fenomenu. Bez sumnje ima dosta ljudi, koji razumije svoj posao, kao poljodjelci, kovači, brodari i uopće svi rukotvorci, i mi vidimo vrlo dobro, kako se nas ti ljudi doimaju pored knjiških naučenjaka. Ali onim ljudima obično fali elemenat organizatorni i oni su nalik rukama bez glave. No Bonaparte je osim ove mineralne i animalne snage imao i sposobnost visoke uvidjavnosti i dar generalizovanja, u njemu se prirodne i umne sile tako sjediniše, kao da more i zemlja poprimiše tijelo i oblik i počeše misliti. Zato se i čini, da je sve, što bijaše u svijetu na kopnu i na vodi, samo čekalo njegov dolazak. Kad je došao na svijet, došao je na svoj posjed, koji ga primi u punom iščekivanju. Ovaj mudri računalac dobro zna, čime radi i što će biti uspjeh. On je znao osebinu svake stvari, zlata, željeza, kolesa i brodova, vojske i diplomata, pa je zahtijevao, da svatko vrši svoju dužnost.

Bojna vještina bijaše područje, na kom je najviše vježbao svoj duh računanja. Prema njegovoj sposobnosti ta je bojna vještina stojala u tom, te je na točki navale vazda sakupio više vojske nego neprijatelj, a sve njegove osnove išle su pomoću beskonačnih manevara i evolucija za tim, da proti neprijatelju vazda stupa u kutu i njegove sile uništi jednu za drugom. Dakako da i malena četa može prevladati i jaku vojsku, ako umije spretno i brzo manevrirati, tako, da u odlučnom času vazda jednom neprijateljskom vojniku može suprotstaviti dvojicu.

Prilike vremena, njegove sposobnosti i doživljaji njegove mladosti doprinijeli su, da od njega učine uzor demokrata. U njega bijahu sve vrline ovog staleža i preduvjeti njihova ostvarenja. Njegov zdrav razum, koji si je cilj stavio istom tada, kad je iznašao sredstva, da taj cilj ostvari, veselje nad upotrebljavanjem tih sredstava, nad njihovim izborom i spojem, neposrednost i snaga njegova djelovanja, oštroumnost u prosudjivanju i njegova energija učiniše ga stvorenim vodjom i glavom stranke, koju bih ja nazvao modernom. Priroda mora kod svakog uspjeha imati najveći

udijel, pa tako i kod uspjeha Napoleonovih. Ovakova je čovjeka trebalo i ovakav se čovjek rodio, čovjek jedan od kamena i željeza, kadar da na konju prosjedi šesnaest i sedamnaest sati, da uzastopce proživi dane gotovo bez hrane i odmora, a da ipak uz to razvija brzinu i gipkost tigra, čovjeka, kojega nije smetala nikakva poteškoća, čvrst, postojan, sebičan, mudar, kojega nitko nije mogao opsjeniti ni zavesti i koji u svom radu i djelovanju nije pokazivao ni prenaglosti ni mržnje. »Moja željezna ruka«, reče on, »ne bijaše na kraju mog lakta, nego bijaše u neposrednoj blizini moje glave«. On je umio cijeniti moć i važnost prirode i sreće, te je na ovo i svodio svoju premoć, umjesto da se kao drugi prepusti svojoj tvrdoglavosti i prihvati borbu s prirodom. U svojim je govorima rado aludirao na svoju dobru zvijezdu, a njemu kao i puku laskalo je, kad se nazivao »djetetom udesa«. »Optužuju me«, reče on, »sa velikih zločina, ali ljudi moje vrsti ne počinjaju zločina. Moja je karijera vrlo jednostavna. Moj se uspjeh ne smije pripisivati ni spletkama ni zločinima. On je proizvod situacija i mojih zasluga, jer sam se vazda borio proti neprijateljima moje domovine. Vazda sam se našao u sporazumu sa velikim masama i sa dogadjajima. Zašto bih dakle bio počinjao zločine?« O svom je sinu rekao: »Moj me sin ne može nadoknaditi, ja sâm ne bih mogao nadoknaditi sebe, jer ja sam stvor prilika«.

U njemu se spojila djelatnost i razum, kako se donle još ne pojaviše. On je realist i strašilo svih brbljavaca i konfuznih mračnjaka. On spoznaje stožernu tačku stvari, pa se sam stavlja na odlučno mjesto i prezire sve ostale razloge. Njegova dosljednost je u razboritoj promišljenosti i zato je uspješna. Nikad nije izvojštio pobjede slijepim slučajem, već je prije, nego što će steći pobjedu na samoj ratnoj poljani, izvojštio pobjede u svojoj glavi. Njegova glavna moć bijaše u njemu samom i nikada nije druge pitao za savjet. Godine 1796. piše on direktoriju: »Ja sam vodio vojnu bez ičije pomoći. Nikad ne bih bio polučio štagod

veliko, da sam se ravnao po drugima. Ja sam pobijedio i jače sile, pače i onda, kad bijah bez ikakvih sredstava, jer sam bio uvjeren, da mi je vaše povjerenje osigurano i jer je brzina moje djelatnosti bila jednaka mojem mišljenju«.

Do današnjeg je dana povijest puna primjera slabosti kraljeva i vladalaca. Oni su jedna klasa, koju vrijedi žaliti duboko, jer ne znadu, što im valja činiti. Tkalci stupaju u štrajk, da bi izvojštili hljeba, a kralj i njegovi ministri ne umiju ništa drugo, već šalju na njih bajunete. No Napoleon se u svoj posao razumio bolje. On je u svakom času i u svakoj prigodi znao, šta mu je činiti. A ovo je u svakom pogledu probitak ne samo za vladare, nego i za ministre. Malo ih ima, koji misle na budućnost, većina ih živi iz dana u dan, bez ikakve osnove, ne znaju dalje od nosa i iza svakog čina čekaju na kakvu spoljašnju pobudu. Da su Napoleonovi ciljevi vazda bili nesebični, on bi bio prvi čovjek svijeta. Ovakav, kakav jest, ulijeva nam pouzdanje i povjerenje vanrednom jedinstvenošću svog djelovanja. On je jak, siguran, samozatajan, žrtvujući svojim osnovama i svojim ciljevima sve ostalo izim sebe: novac, vojsku, generale, pače svoju ličnu sigurnost, i on se nikad nije, kao obični pustolov, dao opsjeniti veličinom svojih vlastitih sredstava. On sam veli: »Slučajevi ne bi smjeli utjecati na politiku, nego obratno, politika mora da utječe na slučaj. Koga svaki dogadjaj odmah uzdrma i na nj upliviše, u toga uopće nema političkog sistema«. Svaka njegova pobjeda bijaše jedna etapa i novo sredstvo i on u metežu i pritisku prilika, što ga okružavahu, nikad nije izgubio siguran pogled na put, što još bijaše pred njim. On je vazda znao, šta mu je činiti, i brzo je hrlio prema svom cilju. On bi bio uzmogao iznaći još i bliži put od izravnog, da dodje do cilja. Bez sumnje postoje strahovite stvari iz njegova života, koje dokazuju, kako on nije prezao ni od čega, da polući svoju svrhu. Ipak ga zato ne smijemo smatrati okrutnikom. On je naime bio jedan od onih, koji za svoju volju ne priznaju zapreke. On ne bijaše krvoločan ni okrutan; ali jao

onome, tko mu je stao na put! On ne bijaše krvoločan, ali nije mi štedio krvi i bijaše bez smilovanja. On je vidio samo svrhu, a zapreka se morala ukloniti. »Sire, general Clarke ne može se sjediniti s generalom Junotom poradi strahovite vatre austrijskih baterija«. — »Neka baterije zauzme jurišem«. — »Sire, svaka pukovnija, koja se približi teškoj artileriji, izgubljena je. Sire, što da uradimo?« — »Naprijed, naprijed!« — Neki artilerijski kapetan, Seruzier, opisuje u svojim vojničkim memoarima jedan prizor iz bitke kod Austerlitza: »U času, kad su se ruske čete doduše mučno, ali u dobrom redu povlačile preko leda na jezeru, dojuri car Napoleon punim trkom k francuskim baterijama i vikne: »Vi tratite vrijeme, pucajte na ove mase, treba da propanu u dno, pucajte na led!« Kojih deset časaka ostala je ova zapovijed neizvedena. Uzalud postaviše nekoliko časnika pa i mene na obronak jednog brežuljka, da se postigne željeni uspjeh: sve se naše kugle otkotrljaše preko leda, a da ga ne probiše. Sad pokušah namjestiti nekoliko lakih topova. Okomiti gotovo pad njihovih teških projektila poluči konačno željeni uspjeh. Susjedne baterije odmah proslijediše moju metodu i za kratko vrijeme pokopasmo nekoliko hiljada Rusa i Austrijanaca pod vodom jezera«.

Ispred neizmjerne množine njegovih pomoćnih sredstava kao da je padala svaka zapreka. »Ne smije više biti Alpa«. I on je sagradio one svoje izvrsne ceste, kojima se pomoću uklesanih galerija došlo do najstrmijih vrhunaca, dok nije Italija ležala pred njim baš tako otvorena, kao Pariz ili ma koji drugi grad u Francuskoj. On je u borbi za svoju krunu vazda žrtvovao sama sebe. Ako se jednom za nešto odlučio, tada je to izveo snažno i moćno. U tom je očitovao svoju najveću snagu. On je poduzimao sve, štedio nije ništa, ni svoj ratni pribor, ni novac, ni generale, ni samoga sebe.

Svako biće, koje na svoj način izvršava svoju dužnost, daje nam radostan dojam, bila to krava muzara ili zmija čegrtuša i ako je rat jedino sredstvo, da se riješe narodne prepirke, — a većina je toga mišljenja, — onda je Napoleon imao pravo, kad je postupao onako, kako je postupao. On je rekao: »Veliko načelo rata jest to, da vojska vazda, i danju i noću i svakog časa mora biti spremna na najveći otpor«. On nikada nije štedio svojom municijom, nego je na neprijatelja dao sasuti pravu kišu željeza, bomba, kugala, taneta, da skrši svaki otpor. Jednoj lovačkoj pukovniji iz Lobensteina — bijaše dva dana prije bitke kod Jene — reče Napoleon: »Momci, ne smijete se plašiti smrti. Vojnik, koji smrt prezire, goni je u redove neprijatelja«. U žestini navale nije štedio samoga sebe i takvom je prigodom srnuo do granica mogućnosti. Poznato je, da se u tom pogledu u Italiji ponio gotovo nadčovječno. Često je osobno bio na rubu propasti. Kod Arkole zagrezao je u neku močvaru, u tom metežu stajahu Austrijanci izmedju njega i njegove vojske i samo ga je spasio očajni napor njegovih četa. Kod Lonata, a i kod drugih prigoda gotovo ga uhvatiše. Bio je šezdeset bitaka i nikad mu ne bijaše dosta, jer mu svaka pobjeda bijaše novo oružje. »Moja bi moć pala, kad je ne bih podupirao novim osvajanjem. Osvajanje me je podiglo, ono me mora i održati«. On je kao svaki razboriti čovjek osjećao, da za održanje kojeg živog stvora treba ista životna snaga, kao i za njegovo stvaranje. Vazda smo u pogibelji, vazda smo ugroženi, vazda smo na rubu propasti i samo naša oštroumnost i naša odvažnost može nas spasiti.

U drugu je opet ruku ovu neslomivu snagu ublaživao i upravljao hladan razbor i vanredno razvijeni osjećaj za red. Gromovnik u navali, bio je u svojim utvrdama nepristupačan i neranjiv. Njegova navala nikada ne bijaše impulz drske smionosti, nego rezultat oštre proračunanosti. Po njegovu je nazoru najbolja obrana u navali. On veli: »Moje častohleplje bijaše veliko, ali hladno«. U jednom razgovoru sa Las Cazasom reče on: »Što se tiče moralne hrabrosti, to sam tek rijetko naišao na neku njezinu su-

vrst, koju bih nazvao ‚dvosatno jutarnja hrabrost'. Mislim onu brzu odlučnost, koju trebamo u kakvom nenadanom slučaju i koja nam unatoč nepredvidjenosti tog slučaja daje još vremena, da brzo prosudimo i da se odlučimo«. I nije oklijevao izjaviti, da je u njega takve hrabrosti u obilnoj mjeri, pa da je našao samo malo osoba, koje bi mu u tom pogledu bile dorasle.

Kod njega je sve ovisilo o točnosti njegova računa, a zvijezde ne bi mogle biti točnije, nego što bijaše on i njegove kombinacije. Njegova se pažljivost protezala na najmanje stvari. »Kod Montebella zapovijedih Kellermannu, da navali sa 800 ljudi i s ovima je na očigled austrijske vojske izolirao 6000 madžarskih grenadira; austrijsko konjaništvo stajaše u razmaku od jedva pô milje, ali je trebalo četvrt sata, da stigne na mjesto; a ja sam zamijetio, da vazda ove četvrtine sata odlučuju udesom bitke«. — »Prije nego što će se upustiti u bitku, malo je pomišljao, šta će uraditi, ako pobijedi, nego je vazda više mislio, kako će se ponijeti u slučaju neuspjeha«. Baš ova mudrost i ovaj zdrav razum karakterišu njegovo čitavo biće. Značajna je uputa, što ju je dao svome tajniku u Tuilerijama. »U noći zalazi u moju sobu što manje. Ne probudi me poradi kakve dobre vijesti, jer tome ne treba žurbe, ali ako stigne kakva zla vijest, hoću da me probudiš odmah«. Sličan je čudnovat način štedljivosti pokazivao i u Italiji pogledom na dosadnu mu korespondenciju. Naložio je Bourienneu, da pisma ne otvara tri sedmice, pa je tad zamijetio sa zadovoljstvom, da se velik dio korespondencije obavio sam po sebi i više nije trebalo odgovoriti. Njegova ustrajnost u obavljanju poslova bijaše neizmjerna i prekoračivala je sve, što se u tom pogledu dosele uradilo. Bilo je mnogo posloljubivih kraljeva od Odiseja do Vilima Oranskog, ali nijedan nije izvršio ni deseti dio onog, što je uradio ovaj veliki čovjek.

Osim ovih velikih prirodnih darova bijaše u Napoleona još prednost jednostavnog i gradjanskog poroda. Doduše, u kasnijim godinama imao je slaboću da svojim krunama i ordenima priroda još prednost aristokratskog porijetla. Ali on je umio cijeniti udijel, što ga je u njegovoj slavi imao njegov strogi i jednostavni odgoj, i on nije tajio svoj prezir spram »rodjenih oslova«, kako je svojim surovim načinom nazivao Bourbonce, o kojima je rekao: »U svom zatočenju nijesu ništa naučili i ništa zaboravili«. Bonaparte prošao je sve stepenice vojničke službe, ali on je ujedno bio i gradjanin, prije nego što je postao carem, pa je stoga imao smisla za gradjanske interese. Njegove primjetbe i sudovi zasvjedočavaju točnost i opsežnost njegova prosudjivanja pogledom na srednji stalež. Oni, kojima bijaše s njim živjeti, uvjeriše se, da njega nije moguće opsjeniti ni prevariti i da je umio isto tako dobro računati kao i ostali. Ovu crtu razabiremo u svim dijelovima njegovih memoara, koje je napisao na otoku sv. Jelene. Kad su izdaci carice, njegova kućanstva, njegova sjajnog dvoranstva prouzročili odviše dugova, tad je sam točno pregledavao račune vjerovnika, iznalazio pogrješke, precjenjivanja i snizivao je zahtjeve za velike svote.

Svoje najmoćnije oružje, naime potporu podredjenih mu milijuna ljudi, dugovao je reprezentativnoj osebujnosti svojega značaja. On nas zanima samo kao zastupnik Francuske i Evrope, a kao na generala i kralja obaziremo se na nj samo u toliko, u koliko revolucija ili interesi zanatlijskih masa u njem nadjoše svog vodju. On je umio cijeniti značenje i vrijednost rada za socijalne interese i vazda bijaše u sporazumu s ovim staležem. Htio bih ovdje spomenuti jednu upadicu na sv. Jeleni, što nam ju pripovijeda jedan njegov biograf: »Kad se jednom šetao sa gospodjom Balcombe, dodje cestom nekoliko ljudi sa teškim ormarom. Gospodja Balcombe zaiska, neka se uklone. Ali Napoleon posredova riječima: ‚Štujmo opterećene'«. Za svog carevanja mnogo se brinuo za uljepšavanje i popravak pariskih sajmišta. »Sajmište«, govoraše, »jest Louvre za obični puk«. Njegovo glavno djelo jesu divne ceste, što ih je posagradio.

On je čete ispunjavao svojom hrabrošću i izmedju njih i njega bijaše u neku ruku prostodušno prijateljstvo, kakvo nikad ne bi bilo moguće usred ukočene etikete njegova dvora. Njegove su čete pod njegovim zapovjedništvom počinjale djela nadčovječna. Najbolji dokaz o pouzdanom odnosu izmedju njega i njegovih četa jest zapovijed, što ju je svojim četama dao u jutro bitke kod Austerlitza, i obećanje, da će svoju osobu držati izvan dohvata vatre. Iz ove izjave, koja je tako protivna svim običajnim izjavama vojskovodja uoči bitke, najbolje možemo prosuditi privrženost vojske prama Napoleonu.

Ali ovaj sklad Napoleona s instinktima masa u pomenutim točkama ne znači još mnogo. Njegova je glavna snaga u uvjerenju, koje prožima mase, da je on po svom geniju i po svojim sklonostima u svakom pogledu njihov reprezentant, i to ne samo tada, kada im laskaše, nego i tada, kad je njima vladao, pače i tada, kad je konskripcijama decimirao njihove redove. On je umio filozofirati o slobodi i o jednakosti baš kao i najdivlji jakobinac, pa kad je netko aludirao na dragocjenu i prastaru krv vojvode enghienskog, po njegovu nalogu ustrijeljenog, odvrati on: »Ni moja krv nije kaljuža«. Puk je osjećao, da već na prijestolju ne sjedi i ne siše zemlju jedna mala klasa privilegovanih, koji se boje svake zajednice s narodom i koji se još drže ideja i načina davno prošlih vremena. Mjesto ovih krvopija vladaše sad u Tuilerijama čovjek, koji dijeli ideje i nazore masa, te njima i njihovoj djeci otvara ulaze do najviših časti. Prošlo je vrijeme pospane, sebične politike, koja je sve više i više oduzimala izglede mladim ambicijoznim ljudima, a mjesto njega je nastupilo jedno novo doba, doba ekspanzije i žudnje. On je svima dao mjesta i prilike da sudjeluju i sjajni izgledi i ciljevi obasjaše oči svih mladih i talentovanih. Stara Francuska, koja je stenjala pod feudalizmom, preobrazila se u mladi Ohio ili New-York, a oni, koji su možda i trpjeli poradi bezobzirnosti novog vladara, rado su mu to praštali, jer su to smatrali nužnom

posljedicom vojničkog sistema, koji je otjerao stare tlačitelje. Pa i onda, kad se većina puka stala pitati, da li je s tim vojnama novog imperatora doista štogod stečeno, i onda je čitava inteligencija zemlje bez obzira na stalež pristupila na njegovu stranu i uzela ga braniti kao svog naravnog zaštitnika. Kad su mu godine 1814. svjetovali, da se osloni o najgornje staleže, odvrati Napoleon svojoj okolici: »Gospodo, u mojem položaju jest puk iz predgradja jedina aristokracija, na koju se mogu sasvim osloniti«.

Napoleon je ovom iščekivanju zadovoljio. Zasebnost njegova položaja nukala ga, da sa svakim talentom postupa susretljivo i da mu udijeli doličnu službu, a ova je politika odgovarala i njegovoj ćudi. Kao svaki veliki čovjek, čeznuo je za jednako darovitim drugovima i želio, da svoju moć omjeri na moći drugih znamenitih ljudi, dočim je zazirao od glupih i podredjenih osoba. Za svoje vojne u Italiji tražio je ovakve znamenite muževe, ali ih nije našao. »Dobri Bože«, rekao je, »kako su ovdje rijetki muževi. Italija ima 18 milijuna stanovnika, a ja sam medju ovima jedva našao dva čovjeka. Dandolla i Melzija«. U kasnijim godinama i iza bogatijeg iskustva njegovo štovanje ljudi nije poraslo. U nekom času ogorčenosti rekao je jednom starom prijatelju: »Ljudi zaslužuju prezir, što mi ga ulijevaju. Trebao bih na kaput ovih hrabrih republikanaca prišiti samo malo zlatne vrpce i odmah bi bili to, što bih od njih želio učiniti«. No u ovoj zlovolji na one, koji su na sebe dali utjecati, bilo je i pritajenog priznanja za dobra svojstva ljudi, koji su ga prisiljavali na poštivanje, a ovo ne bijaše samo u slučaju, ako su bili njegovi prijatelji ili podupiratelji, nego i tada, ako su bili njegovi protivnici. On ne bi bio mogao da jednog Foxa i Pitta, Carnota, Lafayettea i Bernadottea omjeri istim rifom, kojim je mjerio kukavne ženskare na svom dvoru. Unatoč poniženju, što je u svom sistematičnom egoizmu morao osjećati prama svojim odličnim drugovima u borbi i pobjedi, on je ipak u obilnoj mjeri iskazivao pravednost i priznanje svojim

*

generalima kao Lannesu, Durocu, Kleberu, Dessoixu, Masseni, Muratu, Neyu i Angereauu. I ako se kadgod smatrao njihovim zaštitnikom i osnivačem njihove karijere i ako je pokadšto i rekao: »Ja sam moje generale izvadio iz smeća«, to im je ipak vazda dao pravednu zadovoljštinu, ako su izveli kakvo djelo, što bijaše ravno veličini njegovog vlastitog djela. U Rusiji ga se dojmila hrabrost i odlučnost Neyeva tako, te je uskliknuo: »Imam u mojim sanducima 200 milijuna, a sve bi ih rado dao za Neya«. On je svoje maršale umio karakterizirati oštro i bez sumnje istinito, ako ove karakteristike i nijesu mogle da zadovolje nezasitnu taštinu francuskih oficira. Za njegove vladavine svaka vrst zasluge bijaše nagradjivana i unapredjivana. »Poznam«, rekao je, »sposobnost i ćud svih mojih generala«. Svaki talenat mogao je računati, da će na njegovu dvoru biti dobro primljen. Sedamnaest muževa avanziralo je za njegove vlade od prostog vojnika do čina kraljevskog, maršalskog, vojvodskog ili generalskog, a križ počasne legije davao je samo za osobne zasluge, a ne poradi rodbinskih veza. »Kad vojnici na bojnom polju primu krst ognjem, tad su oni svi u mojim očima ravnopravni«.

Svi osjećaju neku zadovoljštinu i radost, kad netko, tko je za vladanje kao rodjen, do toga i dodje. Tako je i revolucija dala djelotvornom pučanstvu predgradja St. Antoine, pače i svakom konjušaru i posljednjem slugi u vojsci pravo, da u Napoleona vidi put svoje puti, djelo svoje stranke. Ali u uspjehu svakog velikog genija u isti mah ima još nešto, što izaziva opsežniju i općenitiju simpatiju. Svi se razboriti ljudi raduju, kad razum nadvlada nerazboritost i metež, i kao duhovnim bićima čini nam se, da je zrak kao kakvom električnom strujom pročišćen, ako surovu silu prevlada snaga duha. Čim se dignemo nad lokalne i slučajne pristranosti, to spoznajemo, da se Napoleon bori i za nas: njegove su pobjede pobjede pravednosti. Ovaj silni stroj obavlja naše djelo. Sve, što prekoračuje ograde ljudske sposobnosti i što jača snagu naše

mašte, pribavlja nam čudesnim načinom osjećaj ohrabrenja i duševnog oslobodjenja. Kakav li je to opsežni duh! Suverenom visošću promišlja i prosudjuje on čitave nizove važnih poslova i stavlja u gibanje hiljade saradnika. Njegovo oko pregleda čitavu Evropu. Kakva snaga invencije, kakva neiscrpivost sredstava, kakvi dogadjaji, kakve romantične slike, kakve čudesne situacije: kad o zalazu sunca na Jadranskom moru smotri Alpe; kad na očigled piramida svoje čete stavlja u bojne redove te im kliče: »Sa vrhunca ovih piramida gledaju na vas četiri tisućljeća«; kad prelazi crveno more; kad gazi prevlakom sueskom. Na obali Ptolemaide zatalasaju njegovom dušom gigantske osnove. »Da je pao Acre, bio bih promijenio izgled svijetu«. U večer bitke kod Austerlitza — o godišnjici njegova krunisanja carem — poklonila mu je vojska četrdeset u bici izvojevanih zastava. Doduše, gorljivost, kojom je dao obznaniti ove čudne dogadjaje, kao i hotimičnost, kojom je u Tilsitu, u Parizu i Erfurtu kraljeve pustio čekati u predsoblju, mogli bismo nazvati malko sićušnom.

Kod sveopće slabosti, neodlučnosti i nesposobnosti ljudske ne možemo se dosta obveseliti egzistenciji ovoga silnog i odlučnog čovjeka, koji je vazda umio izrabiti prigodu. On nam je pokazao, koliko se dade postići silama, kojih ima svaki čovjek, ako i u manjoj mjeri, naime točnošću, pazljivošću, odlučnošću i temeljitošću. »Austrijanci«, reče on, »ne poznaju vrijednost vremena«. U svojim ranijim godinama prikazuje nam se kao uzor mudrosti; njegova snaga nije u divljem neobuzdanom temperamentu, niti u entuzijazmu, koji bi bio sličan Muhamedovu, niti u kakvoj osobitoj rječitosti, nego jedino u upotrebi zdravog razuma i u tom, što nije mario za ukočena pravila. On nas uči, što nas uči svaka velika sila u svijetu: da ona svagdje za sebe nadje mjesta. Kolike glupe sumnje odstranjuje život i biće ovog čovjeka. Kad je istupio, bijahu svi vojnički stručnjaci uvjereni, da se na području ratnog umjeća više ne može poduzeti ništa novo, upravo kao što mi sada

mislimo, da se na području politike, crkve, literature, trgovine, poljodjelstva i prilika socijalnih više ne može izvesti ništa novo, i kako to već društvo u svako doba misli, da se svijet iscrpio. Bonaparte je gledao bolje od društva, a što je još i važnije, on je toga bio svijestan. Što se tiče mene, držim, da svi ljudi pametnije misle, nego što rade. Svi uvidjaju, da su toli hvaljene institucije samo igračke, ali nemaju odvažnosti, da se u taj osjećaj pouzdaju i da ga slijede. Bonaparte nasuprot smjelo se pouzdao u svoj zdrav razum i nije se brinuo, što misle i govore ljudi. Oni su njegove smjele novotarije kritizirali kao i svakog drugog — oni su mu prigovarali svašta, stavljali mu svakakve zapreke. No on je na njihove prigovore zijevao. »Vladaru«, reče on, »zadaje najviše poteškoća, što mora da hrani tolike ljude i životinje. Ako se isključivo prepusti pomoći komesara, ne će nikad ništa uraditi i svi njegovi podhvati izjalovit će se«. Jedan primjer zdravog razuma daje nam njegov nazor o prelaznosti Alpa zimi, koji prelaz svi stručnjaci jednodušno nazvaše neprovedivim. No Napoleon reče: »Zima nipošto nije tako neugodna za prelaz preko visokih brdina, jer je snijeg u to doba čvrst, vrijeme postojano, a jedine opasnosti, lavina u Alpama, ne trebamo se bojati. Na ovom visokom gorju ima u prosincu lijepih dana, kad vlada suha studen i kad je zrak vanredno miran«. Nadalje je karakteristično nabrajanje sredstava, kojima se može dobiti bitka. »U svakoj bici nastupi čas, kad i najhrabrije čete, pošto su se junački borile, klonu duhom, te su sklone da bježe. Ova je malodušnost u svezi sa pomanjkanjem samopouzdanja, pa u takovu raspoloženju treba samo sitnica, možda kratki oslov, da im to samopouzdanje opet ulije. Umjetnost stoji samo u tom, da nadjemo dobru prigodu i sredstva za ohrabrenje. Kod Arkole dobio sam bitku sa dvadeset i pet konjanika. Upotrijebio sam jedan čas kolebanja, dao sam svakome trublju i dobio bitku s ovom šačicom ljudi. Dvije vojske jesu kao dvije osobe, koje hoće da jedna drugu natjera u strah. Tad nastupi čas panike i

ovaj čas treba izrabiti. Čovjek, koji je prisustvovao mnogim bitkama, iznalazi taj čas sam od sebe. To je tada tako lako, kao kakav laki računski zadatak«.

Ovaj reprezentant 19. vijeka imao je osim ovih darova još i sposobnost, da govori i filozofira o najrazličitijim područjima. Volio je raspravljati čitavu skalu praktičnih, literarnih, apstraktnih pitanja. Uz to je njegovo mnijenje vazda originalno i svrsi shodno. Na putovanju u Egipat volio je, da su tri ili četiri osobe poslije blagovanja postavile tezu, koju su zatim drugi morali napadati. On sam dao je gradju i diskusija se tad obično kretala oko pitanja vjerskih, raznih metoda vladanja i ratne umjeće. Jednom je upitao, jesu li planeti nastanjeni, drugi put, kako je star svijet. Tad je dao raspravljati o mogućnosti, da svijet razori vatra ili voda. Drugiput opet o istinitosti predslutnja ili o tumačenju sanja. Vrlo je rado govorio o vjeri. Godine 1806. raspravljao je s biskupom montpellierskim Fournierom o teološkim pitanjima. Naročito bijahu dvije točke, u kojima se ne mogahu složiti, naime, da li opstoji pakao i da li se čovjek može spasiti i izvan krila Crkve. Car je tada pripovijedao Jozefini, da se kao vrag prepirao sa biskupom, koji je neuzdrmamo stajao na obim točkama. U razgovoru sa filozofima rado je iznosio sve prigovore, koji su nabačeni proti vjeri kao djelu ljudi i vremena. Ali uza sve to bijaše on neprijatelj materijalizma. Neke lijepe noći, kad je stajao na palubi i živahno se razgovarao o materijalizmu, pokaže na zvijezde i reče: »Gospodo, možete govoriti, dokle god hoćete, ali tko je stvorio one zvijezde tamo?« On je uživao u razgovoru s učenjacima, naročito sa Mongeom i Bertholetom, ali književnike nazivao je frazerima i slabo ih je cijenio. Rado je govorio o medicini, naročito sa Corvisartom u Parizu i sa Antonomarchijem na Sv. Jeleni. Obojicu je visoko cijenio. »Vjerujte mi«, reče on potonjem, »bolje bismo uradili, da napustimo ove lijekove. Život je tvrdja, o kojoj ni Vi ni ja ne znamo ništa. Zašto da joj otešćamo njezinu vlastitu obranu.

Sredstva, koja ima ona sama, natkriljuju sva sredstva vaših laboratorija. Corvisart mi je također povladio u tom, da sve vaše prljave miksture ne vrijede ništa. Medicina je skup sasvim nesigurnih propisa, kojih djelovanje više škodi, nego koristi. Voda, zrak i čistoća jesu glavna sredstva u mojoj farmakopeji«.

Njegovi memoari, koje je diktirao grofu Montholonu i generalu Gourgantu na Sv. Jeleni, imaju veliku vrijednost, unatoč rezervi, kojom ih moramo primati pogledom na očevidnu zatvorenost autora. U njima vidimo njegovu snagu i samosvijesnu prevlast duha. Divim se njegovu jednostavnom i jasnom opisivanju njegovih bitaka, koje se mogu porediti s bitkama Cezarovim, njegovu dobrodušnom i gotovo počitljivom opisu maršala Wurmsera i drugih svojih protivnika, a ujedno i njegovoj vlastitoj sposobnosti pogledom na raznoliku gradju, o kojoj je pisao. Najfiniji dio memoara jest opis vojne u Egiptu.

Imao je časova misli i mudrosti. Kad ga je posjetila Muza, bilo to za vojne ili u palači, prikazuje nam se Napoleon kao čovjek genijalan, koji je prirodjenu sklonost k istini i strastvenost govora, kako ga je pokazivao u ratu, upotrebljavao da riješi apstraktna pitanja. Svaka igra fantazije znala ga je pozabaviti, bio to roman ili kakva doskočica ili kakva ratna varka. Zabavljalo ga, da je Jozefinu i njezine dvorske gospodje u tek napola rasvijetljenoj sobi uzbudjivao strahotama fikcije, pri čemu je svojim glasom i svojim dramatskim talentom dojam pojačavao po miloj volji.

Za me je Napoleon odvjetnik i zastupnik srednjih razreda modernoga društva, zastupnik one guste gomile, koja puni tržišta, trgovine, poslovnice, tvornice i brodove i koja pozna tek jednu žudnju: obogatiti se. On je bio agitator, uništavač tradicija, popravljač svoje zemlje, liberal, radikal, otkrivač novih pomoćnih sredstava i novih područja, pomagač trgovine i neprijatelj svim monopolima i zlorabama. Nije nikakvo čudo, da bogataši i aristokrati

nijesu voljeli takvog čovjeka. Engleska, središte novčanog tržišta i Rim i Austrija, centri tradicije i vlasti plemstva, usprotiviše mu se. Prepast privilegovanih i konzervativnih klasa, strah rimskih starih žena i muževa u konklavu — koji su se u svom očajanju utjecali najčudnovatijim sredstvima i bojali se Napoleona više nego žive vatre, pokušaji statističara, da ga zabave i opsjene, pokušaj cara austrijskog, da ga podmiti, a s druge strane vatreno oduševljenje svih mladih i djelotvornih ljudi, koji su u njemu gledali silnog zastupnika srednjih staleža, sve je to učinilo njegovu vladavinu sjanom i impozantnom. On nije imao samo vrline masa, koje je zastupao, već i njihove mane. Svaka svijetla slika ima i svoju zasjenjenu stranu. No to je nezgodna pojava kod svake žudnje za moću, te ima i svoju mračnu stranu, jer je vezana barem sa nešto tlačenja ili oslabljenja moralnog osjećaja. Stoga ne trebamo da se čudimo, ako istu crtu opazimo i u povijesti našega junaka. Sjajna karijera bijaše mu cilj, a u odabiranju sredstava nije poznavao nikakvih obzira.

Bonaparte je na svaki način bio lišen svih plemenitih poriva. Ma da je stajao najviše usred jednog doba i naroda, kultiviranog u najvećoj mjeri, njemu fali najobičnija ljubav istine i časnost. On je nepravedan prama svojim generalima, egoističan je i pohlepan. Prostačkim načinom otima slavu njihovih najljepših djela generalima kao što su Kellermann i Bernadotte. Običnom spletkom baca odanog Junota u beznadni bankrot, samo da bi ga udaljio iz Pariza, jer je priprostost njegovih manira kontrastirala s manirama na dvoru. On je razuzdani lažac: njegovo službeno glasilo, Moniteur, i svi njegovi bulletini imaju samo tu svrhu, da utječu na javno mišljenje. Čak još i više: na kraju njegova ne predugoga života zabavljaše ga u zatočju izopačivati hladnokrvno činjenice, data i karaktere i kititi svoju povijest teatralnim načinom. Kao svi Francuzi, volio je teatralne efekte. Svako djelo, u kome bijaše jedna crta duševne veličine, pokvareno je ovim traženjem efekta.

Vjera u svoju slavu, njegovo slavohleplje, njegov nazor o besmrtnosti duše tipično su francuski. »Ja moram zablenuti i zadiviti; da sam dao slobodu štampe, moja moć ne bi trajala duže od tri dana«. Glavno mu je nastojanje bilo izazvati mnogo vike i ugleda. »Mnogo vike i dobra preporuka. Što se jače viče, to se bolje čuje. Zakoni, ustanove, spomenici, narodi, sve to pada, no vika traje dalje i odjekuje još u kasnijim stoljećima«. Vjera njegova u besmrtnost jest jedino vjera u slavu. Nazor njegov o ćudorednim motivima malo je laskav. »Samo dvije poluge mogu da pokrenu ljude, naime sebičnost i strah. Osloniti se na ljubav znak je lude obmanutosti, prijateljstvo je tek prazan zvuk. Ja ne ljubim nikoga, pa ni svoju braću, možda tek malko Josipa, tako, zbog običaja i jer je stariji, pa i Duroca volim, ali zašto? Jer mi odgovara njegov značaj. On je odlučan i brz i taj još dječak jamačno nije prosuzio. Za sebe znam vrlo dobro, da ne imam nijednog pravog prijatelja. Dok sam moćan, imat ću odanih navodnih prijatelja, koliko me bude volja. Osjetljivost je stvar žena, a muškarac treba da je u svojim osjećajima i načelima čvrst ili neka se odreče ratovanja ili vladanja«. On je na svaki način bio bezobziran, on bi krao, klevetao, ubijao i trovao, kad bi to tražio njegov interes; osjećaj plemenštine nije poznavao, nego tek prostu mržnju. Bio je nadasve egoističan, nevjeran, varaše kod kartanja. Bio je užasni brbljavac, otvarao je pisma i bio ponosan zloglasnom policijom, koju je osnovao. Tr'o je ruke od zadovoljstva, kad bi čuo štagod o kakvom muškarcu ili kakvoj dami svojega dvora, i hvastao se time, što mu je sve poznato. Bavio se time, da reže gospodjama odijela, a nepoznat bi na ulicama prisluškivao pokličima svjetine, koja mu je klicala. Manire su mu bile grube. Sa ženama je postupao prostački povjerljivo. Imao je običaj vući ih za uši i štipati u lica, kad je bio dobre volje, a muškarce bi povlačio za uši i za brade, gurao ih i grubo se s njima šalio. Ovo je zadržao do konca svojih dana. Nikako se medjutim ne može dokazati, da je prisluškivao za vratima i da je u tom bio ulovljen. Ukratko, jednom riječi, kad se upozna njegovo biće, njegova moć i njegov sjaj, dobija se na kraju dojam, da nije bio nikakav gentleman, već varalica i hulja i on zaslužuje punim pravom prišvarak Jupiter Scapin ili Jupiter Hulja.

Kod opisivanja obih partija, u koje se rascijepalo moderno društvo, — demokrati i konzervativci, — primijetio sam, da Bonaparte reprezentira demokrate ili ljude dana i posla proti više tihoj i konzervativnoj partiji. No zaboravio sam naglasiti nešto bitno, naime to, da se ove dvije stranke razlikuju tek kao mladi i stari. Demokrat je mladi konzervativac, dok je mladi konzervativac stari demokrat. Aristokrat je demokrat u svojoj zrelosti i u svom dozrijevanju. Jer obje stranke stoje na zajedničkoj bazi procjenjivanja vrijednosti svega vlasništva, samo što jedna ide za tim, da ga steče, a druga, da ga sačuva. Bonaparte može da vrijedi kao reprezentant razvoja ove stranke — u njenim mladenačkim i muževnim godinama. Njezin je udes u njegovome. Proturevolucija i njezina stranka očekuje još svojega reprezentanta, koji će morati da bude čovjek pomirbe i nadaren pravim pučkim i opsežnim sposobnostima i sklonostima.

Djelovanje Napoleonovo bijaše pokušaj prirode, da učini ono, što sile razuma, riješene svih spona i obzira, a najboljim spoljašnjim prilikama mogu izvesti. Nikada još nijedan vladar ne bijaše tako darovit kao Napoleon, ali nikada još nijedan vladar nije imao takovih sredstava i takve pratnje. Ali što bijaše rezultat ovog neizmjernog talenta, ove neizmjerne moći, ovih bezbrojnih četa, razora tolikih gradova, rasapa tolike državne imovine, žrtvovanja tolikih milijuna ljudi i demoralizovanja Evrope? Uspjeha ne bijaše nikakvog. Sve je iščezlo kao dim njegovih topova i nije ostavilo ni traga. Kad je pao, Francuska bijaše manja, siromašnija, slabija, nego kad je nastupio, a borba za slobodu morala je otpočeti nanovo. Čitavo njegovo poduzeće bijaše u glavnom samoubilačko. Francuska mu je služila

životom, krvlju i novcem, dokle god je mogla identificirati svoje interese s njegovima. No kad su ljudi vidjeli, da iza svake pobjede slijedi novi jedan rat, a poslije uništenja čitavih vojska nove konskripcije; kad su oni, koji su se s njime zajedno tako smiono i hrabro borili, vidjeli, da ne dolaze bliže k cilju — jer nijesu mogli uživati ono, što su poželi, jer nijesu mogli da otpočinu na svojim posteljama od perja i u svojim dvorovima — onda ga ostaviše. Oni su upoznali, da je njegov egoizam kadar da donese smrt svima. On je ličio na jegulju, koja u svoje žrtve udarcima izazove grčeve, te se ručne mišice stegnu, a nesrećnik ne može da ispruži ruke. Jegulja može da ga bije žešće i sve žešće, dok ga ne oslabi i ne ubije. Jednakim je načinom smanjivao, slabio i uništio ovaj titanski egoista životnu snagu svojih vjernih i općeniti poklič Francuske i Evrope godine 1814. bio je: »Dosta o njemu, assez de Bonaparte«.

Krivnja ne bijaše na njemu. On je učinio sve, što je bilo do njega, da se živi i uspijeva bez moralnih principa. To su bile prilike, vječni zakon vladajući ljudima i svijetu, koji ga je zaveo i srušio, a uspjeh bi u svakom drugom slučaju bio isti. Svaki podhvat, što ga poduzima ili više njih ili pojedinac, mora pasti, ako ima samo spoljašnju, sebičnu svrhu. Miroljubivi Fourier isto bi tako ostao bez uspjeha, kao i ratoborni Napoleon. Dokle god naša civilizacija počiva u glavnom na teorijama vlasništva i na uskogrudnom duhu kasta, onda će doživljavati vječno nova razočaranja. Naši bogataši ne mogu nam pomoći, gorčina će doći u našu radost, a vino, što ga pijemo, palit će u našim ustima. Jer je korisno samo dobro, što ga možemo uživati bez stida i koje svakome u jednakoj mjeri stoji na raspoloženju.

Preveo **Lj. W.**

Popis do sada izašlih svezaka „Humoristične knjižnice“:

Sv. 1.—80., 96. i 99. rasprodani. Osim

Sv. 13. i 39. **A. G. Matoš: Život za milijune** i druge humoreske i satire. Sa slikom Matoševom. II. izdanje. — Cijena 50 fil.

Sv. 57—59. **B. Nušić: Nove šaljive priče.** II. izdanje. — Cijena K 1.—.

Sv. 81. **Baća Gjuka: Naše šale.** Duhovite humoreske mladoga srijemskoga humoriste Gjuke Kutuzovića. Cijena 50 fil.

Sv. 82—95. **N. V. Gogolj: Doživljaji Čičikova ili Mrtve duše.** Preveo pop **Veljko Lukić.** 424 str. S opširnim nacrtom Gogoljeva života i rada, sa slikom i njegovim predgovorom. Najbolje slavensko humoristično djelo. Cijena K 5.—, elegantno uvezano K 6.20.

Sv. 97.—98. **J. Swift: Guliver kod divova.** Preveo s engleskoga Z. Hribar. Klasično satirično djelo svjetske književnosti. Ilustrirano izdanje za odrasle K 1.—.

Sv. 100. Jubilarni broj: **Narodne šaljive pripovijetke.** Izbor narodnog humora iz svih krajeva. Cijena 50 fil.

Sv. 101. **Ratne šale.** II. dio. Cijena 50 fil.

Sv. 102. **B. Mašić: Školovanje Alekse Miščevića.** Iz mladosti jednog čovjeka. Cijena 50 fil.

Sv. 103.—104. **N. V. Gogolj: Tri pripovijetke.** (Ivan Fjodorović Šponjka i njegova tetica. — Nos. — Kočija.) Cijena K 1.—.

Sv. 105.—112. **Stevan Sremac: Pop Ćira i pop Spira.** Roman. Sa predgovorom **A. G. Matoša.** Najbolje jugoslavensko humoristično djelo. Cijena K 5.—, eleg. vez. K 6.20.

Sv. 113.—114. **Noviji naši humoristi.** Zbirka humoreska i satira mladih naših pisaca K 1.—.

Sv. 115.—117. **Slavko Vöröš: Tonček Tomaš.** Njegove nevole i popevke. Kajkavske pjesmice. S predgovorom **Ljube Wiesnera.** Ilustrirano izdanje. Cijena K 1.50.

Sv. 118.—120. **Guy de Maupassant: Baština.** Pripovijest. K 1.50.

U štampi:

Sv. 121.—123. **F. Herczeg: Gjurkovićeve kćeri.** K 1.50

Sv. 124.—125. **Averčenko: Humoreske.** K 1.—.

Sv. 126. **Ratne šale.** IV. dio. 50 fil.

POSEBNA IZDANJA:

Milivoj B. Janković: Prva ljubav. K 1.—. Prikazivano u kr. hrv. zem. kazalištu u Zagrebu i gradskom kazalištu u Varaždinu.

B. Nušić: Općinsko dijete. 4-to izd. K 1.50, vezano K 2.50.

M. Arcybašev: Sanjin. Roman. K 5.—, vezano K 6.20.

A. Konstantinov: Baj Ganja. S predgovorom i naslovnom karikaturom. Cijena K 1.50, elegantno uvezano K 2.50. II. izdanje.

Humoristička knjižnica izlazi mjesečno u 2 sveska. Godišnja pretplata K 9.— na pol i četvrt godine razmjerno.

Naša adresa: »HUMORISTIČKA KNJIŽNICA«, Zagreb, Vojnička ulica 13.

Odgovorni urednik **Zvonimir Biljan.** Izdaje i uređuje **Milivoj B. Janković.** Kr. zemaljska tiskara u Zagrebu.